

CZÁBOCZKY SZABOLCS

A TOTALITÁS BENYOMÁSA ALATT

Rigó Máté: *Háború, profit, Trianon. Hogyan vészelte át a polgárság az első világháborút?* Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet: Budapest, 2022. 364. oldal

Rigó Máté könyvével való ismerkedésem első élménye a „Bibliográfia” című fejezet megtekintésével kezdődött. Merem állítani, hogy nem én vagyok az egyetlen, aki így lát neki egy történelmi tematikájú munka olvasásához. Miután tüzetesen végigpásztáztam a felhasznált művek garmadáját, pár perc erejéig sokk uralkodott el rajtam. Ez a sokk csodálattal párosult, hiszen az olvasó egy rendkívül szerteágazó listával találkozhat, amelyben a kelet-közép-európai tér múltjának és jelenének kortárs vizsgálóitól a két világháború közötti Erdélyben alkotó sci-fi-regény-írókig rengeteg névvel találkozhat. Még ennél is többel, hiszen amennyire sejtelmes (már-már hatásvadász) címet választott a szerző művének magyar változatához, éppen annyira fogalmazódhat meg az olvasóban, hogy „nem erre számítottam”. Teljes mértékben jogosan. Rigó Máté munkája eredetileg angol nyelven látott napvilágot 2022-ben, *Capitalism in Chaos: How the Business Elites of Europe Prospered in the Era of the Great War* cím alatt a Cornell University Press gondozásában. A szerző ugyanebben az évben készítette el a magyar fordítást Gyárfás Verával közösen, amely Ablonczy Balázs lektorálásával a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének kiadásában jelent meg. A Lendület Trianon 100 Kutatócsoport „Trianon-dokumentumok és -tanulmányok” sorozatának 12. műve nem a trianoni békeszerződésre vagy annak politikai, diplomáciai következményeire fókuszál, hanem egy sokkal szélesebb időintervallumot ölel fel egy megszokottnál nagyobb térben.

A „Köszönetnyilvánítás” és a „Függelék” fejezeteket leszámítva a bevezetővel együtt öt részre osztható a könyv, amelyek kronológiai sorrendben követik egymást. A címben szereplő „Trianon” szó alkalmazása nyilvánvalóan a magyar közönség ingereit kívánja megmozgatni. Az elmúlt három évtized magyarországi emlékezetpolitikájának eredménye, hogy ebben a helyiségnévben manifesztálódik egy közel kétéves folyamat, amellyel az Osztrák–Magyar Monarchia (azon belül is a történelmi Magyarország) összeomlását,

illetve utódállamainak megalakulását fejezzük ki. Rigó könyve viszont ennél többről szól, mivel kitekintést tett egy olyan régióba, amely a magyarul olvasó érdeklődők előtt kevésbé ismert: Franciaország és Németország határvidékére, Elzász-Lotaringiába. Nem csinált titkot abból, hogy ebben Tara Zahra történész, a Chicagói Egyetem oktatójának munkássága inspirálta, aki a *The 'Minority Problem' and National Classification in the French and Czechoslovak Borderlands* című, 2008-ban megjelent tanulmányában állította párhuzamba Elzász-Lotaringiát a cseh-morva területekkel. Miután a francia hadsereg közel ötven év után „visszafoglalta” ezt a stratégiai fontosságú, iparosodott tájegységet, a francia kormány azonnal hozzálátott a németkérdés „megoldásához”. Az annectált régió polgárait származás szerint, megkülönböztető igazolványok alapján négy kategóriába sorolták, amely eredményeként több mint százezer német ajkú személyt telepítettek át Németországba. Zahra az összehasonlító történetírás eszköztárát alkalmazva kívánt rámutatni arra, hogy az első világháborúban győztes Franciaország előtt – nagyhatalmi státuszából adódóan – nyitott volt az út ilyen, az egyén akaratát figyelmen kívül hagyó cselekedetekre, miközben az új, illetve a területileg meggyarapodott kelet-közép-európai államokat óva intette a kisebbségellenes magatartástól.¹ A nemzeti kisebbségek jogainak legfontosabb hivatkozási alapjaként a saint-germaini békeszerződés szolgált a két világháború között, amely korlátozott lehetőséget biztosított arra, hogy a világháború radikalizmusában fogant trianoni utódállamok kormányai Franciaországhoz hasonló erőszakkal lépjenek fel más anyanyelvű, más nemzetiségű polgáraikkal szemben. A cseh-morva területeken élő német ajkú lakosság történetét kutató Zahra számára kézenfekvő választás volt Csehszlovákia, Rigó azonban egy összetettebb területet választott: a Román Királysághoz csatolt Erdélyt, Partiumot és Bánátot.² Szemmel láthatóan jól ismeri a román nyelvű történettudomány újabb munkáit, illetve könnyedséggel használja az angolul és franciául írt szakkönyveket is.

Az időrend szerint következő részek alfejezetei felváltva kalauzolnak el az elzászi nehéz- és vendéglátóipar fellegváraiba, illetve az Erdély déli részén fekvő Zsil-völgyi szénbányákba és a kolozsvári Renner-börgyárba. Mindezt egy közel hetvenéves időintervallumban, a kiegyezéstől az 1930-as évekig, amely nemcsak azért szerencsés döntés, mert az olvasó beható áttekintést kaphat az első világháború előzményeiről és következményeiről, hanem a változások dinamikáját is jobban megismerheti. A külhoni magyar közösségek történetét vizsgáló munkák nagy hányada számára a startvonalat az őszirózsás forradalom jelenti, miközben például a kisebbségi magyar politikátörténet szempontjából elengedhetetlen megvizsgálni a Monarchia praktikáit, illetve szocializációs tényezőit, amelyek befolyásolták

- 1 Zahra, Tara: *The 'Minority Problem' and National Classification in the French and Czechoslovak Borderlands*. *Contemporary European History*, 2008. 17 (2). 137–165.
- 2 Továbbiakban Erdélyként fogok rá hivatkozni, mivel a szerző főként ezen a területen tevékeny személyekkel és társadalmi csoportokkal foglalkozik.

olyan személyek tevékenységét, mint Szüllő Géza, Jakabffy Elemér vagy Várady Imre. Rigó is valószínűsíthetően annak tudatában határozta meg időbeli korlátait, hogy bár jogi szempontból egy idegen állam fennhatósága alá kerültek az újonnan létrejött kisebbségi magyar közösségek, megalakulásuk pillanatában azonban e közösségekre még nem gyakorolhatott kirívó társadalmi hatást Csehszlovákia, Románia vagy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság új hatalmi elitje. A szerző a bevezetőben amellettt érvel, hogy *„érdemes a magyar állam sorsa helyett a történelmi Magyarország társadalmának különböző csoportjai által megélt korabeli tapasztalatokkal foglalkozni”* (17. old.). Vizsgálati tárgyaként pedig azt a csoportot választotta, amelyet könyve alcímében tüntetett fel.

A könyv nagy érdeme, hogy a polgárságot nem egy megfoghatatlan kollektívaként mutatja be, hanem több konkrét személyen, illetve azok családjain keresztül, amellyel biográfiai elemeket is alkalmazott munkája során. Bevezetőjének első mondatai között szerepelt kutatásának kiindulópontja: *„hogyan lehetséges, hogy egy magyar zsidó gyáros, Farkas Mózes az egyik legbefolyásosabb üzletemberré léphetett elő a nyíltan antiszemita és magyarellenes Nagy-Romániában?”* (9. old.) A kolozsvári Renner-gyár felemelkedő igazgatója mellett az olvasó megismerheti közelebbről a Chorin családot, akiknek birtokait képezték a Zsil-völgyi bányák, illetve párhuzamosan szemlélhetjük Elzász-Lotaringia ipari dinasztiáit, mint például a De Dietrich vagy De Wendel család sorsát. A Rogers Brubakertől kölcsönzött egyénalapú megközelítéssel³ kiválóan előzte meg, hogy csoportalapon nyilatkozzon egy-egy társadalmi csoportról, így a munka törzsszövegében a „polgárság”, „magyarok”, „románok” stb. általánosító meghatározásokkal csupán szükségszerű esetekben találkozhat az olvasó. Ez azért is fontos, mert gazdaságtörténeti eszközöket alkalmazva bizonyítja be, hogy *„a nacionalizmus nem az egyetlen, de még csak nem is a legfontosabb útmutató Kelet-Közép-Európa gazdaságtörténetének megértéséhez az első világháború utáni zavaros időszakban”* (206. old.). Ennek legbeszédesebb példája a román–magyar vámháború, amelynek ideje alatt a romániai piacra termelő Renner-gyár számára előnyös volt, hogy a trianoni Magyarország bőriparosai nem jelentettek konkurenciát. A csehszlovákiai magyarok történetében az agrárvámok megszavazása is hasonló jellegű volt 1926-ban, amellyel nemcsak a szlovák, de a szlovákiai magyar gazdák számára is jobb pozíciót biztosított az olcsó magyarországi gabonával szemben. Rigó a transzilvanizmus gazdasági aspektusait vizsgálva pedzegette azt, hogy Magyarország, illetve állami képviselőjének érdekei nem feltétlenül azonosak a külhoni magyar kisebbségek érdekeivel.

Farkas Mózes esetén keresztül nemcsak az utóbbi állítást támasztotta alá, hanem azt a marxista történetírásból származó mítoszt is eloszlatta, hogy a tőke felhalmozása predesztinálja az országos politikában való befolyásgyakorlást. Erre vonatkozóan több ízben került

3 Brubaker, Rogers: *Ethnicity without groups*. Harvard University Press: Cambridge, 2004.

elő példaként az Albina Bank, amelyet a Monarchia budapesti kormányszata szüntelenül „a román érdekek előmozdítójaként” tüntetett fel, miközben a bank piaci alapon integrálódott az ország pénzügyi rendszerébe anélkül, hogy nemzeti alapon elkülönült volna. Rigó a nacionalizmussal szemben sokkal fontosabb tényezőként tünteti fel a protekcionizmust, illetve a gyárosok egymást segítő tömörüléseit. Miközben a versailles-i rendszer „csendőre”, Franciaország etnikai alapon szabadul meg Elzász-Lotaringia német ajkú polgáraitól, Erdély magyar és német iparosai képesek voltak sikeresen nemcsak sakkban tartani a bukaresti kormányzatot, de lobbizni is adott esetben. Úgy gondolom, hogy Zahra mellett Rigó munkája is azok közé sorolható, amelyek a Nyugat–Kelet lejtő zsákutcájából való kiút felé mutatnak. Ami a felhasznált levéltári anyagokat illeti, kiváltképp imponáló, hogy hat ország különböző archívumainak primer forrásait alkalmazta, nemcsak Erdély (Románia), hanem Elzász-Lotaringia (Franciaország, Németország) esetében is. Végezetül másfél kritikát fogalmaznék meg Rigó Máté műve kapcsán. Miután elolvastam a könyvet, úgy éreztem, hogy rengeteg adatot közvetített, illetve sok folyamatot ismerttettem velem, azonban a bevezetőben a kelletténél többet árult el a törzsszöveg tartalmáról. Úgy mond „lelőtte a poént”. A félkritika pedig az, hogy első olvasatra rendkívül kuszának, rendszeretlennek hat, azonban ez a kuszaság egyben a *Háború, profit, Trianon* másik nagy erénye. A politika–gazdaság–kultúra megingathatatlanak tűnő „szentháromságát” tette próbára Rigó, hiszen a múlt egy adott pillanatát nem skatulyázhatjuk be, hanem autentikusan kell kezelnünk: akkor és ott a maga kuszaságával együtt.